

SİVİL TOPLUM-DEVLET İKİLİĞİNE YÖNELİK ELEŞTİREL DURUŞ VE BUNUN KURAMSAL ÖNCÜLLERİ

*Critical Stance Against Civil Society-State Duality and Theoretical
Premises of It*

Emek BAYRAK*

ÖZ

Sivil toplum, teorik tartışmaların önemli kavramlarından biridir. Sivil toplum ve devlet ikiliği, moderniteyle birlikte karşımıza çıkan bir ikiliktir. Tarihsel süreçte bu ikiliğe, farklı anlamlar yüklenmiştir. Bu ayrımın en belirgin ifadesi, klasik ekonomi politikçilerde görülür. Sivil toplum alanı, ekonomik bir kategori olarak, devletten bağımsız ve egoist bireylerin kendi çıkarlarını maksimize ettiği bir alan olarak görülür. Bu ikiliğe yönelik eleştirel anlatılar, Hegel’de ve Marx’ta görülür. Hegel’in anlatısı eleştirel olmakla birlikte; kısmi bir proje olarak kalır. Hegel, bir yozlaşma alanı olarak gördüğü sivil toplum alanına müdahale edilmesi gerektiğini savunur. Bu alana müdahale edecek aktör, etik yaşam projesinin en yüksek uğrağı olan devlettir. Marx’ın projesiyse; bu ikiliğin köktenci bir şekilde aşılmasını amaçlar. Marx’ta belirleyici olan devlet değil, sivil toplumdur. Devlet, sivil toplumdaki sınıf çatışmalarının bir ürünüdür. Marx bu ikiliği, diyalektik bir ilişki olarak kavrar. Bunlardan birinin ortadan kalkmasıyla, diğer öge de ortadan kalkacaktır. Bunu gerçekleştirecek aktörse, proletaryadır. Bu ikiliğin aşılmasının anlamı; sınıfsal yapının ortadan kalkması, yabancılaşmanın aşılması ve özgürleşmedir. Ve bütüncül bir kurtuluş projesi olarak bu demokrasiye karşılık gelir. Çalışmada, Hegel’in ve Marx’ın bu ikiliğe yönelik eleştirel görüşlerine ve bu görüşlerin içeriğine yer verilecektir.

Anahtar Kelimeler: Sivil Toplum, Devlet, Klasik Ekonomi Politik, Hegel, Marx

Makalenin Geliş Tarihi: 31.03.2022, **Makalenin Kabul Tarihi:** 05.08.2022.

* Dr. Öğretim Üyesi, Kocaeli Üniversitesi Hukuk Fakültesi Genel Kamu Hukuku Ana Bilim Dalı, e-posta: imge26@hotmail.com, ORCID: 0000-0002-6827-517X.

ABSTRACT

Civil Society is an important concept in theoretical debates. The duality of civil society and state is a duality that appeared with modernity. Various meanings have been attributed to this duality during historical process. The most explicit expression of this distinction is seen in writings of political economists. Civil society sphere, as an economic category, is viewed as a sphere independent from the state in which egoistic individuals maximizing their benefits. Critical narratives against this duality are seen in Hegel's and Marx's works. Despite being critical, Hegel's narrative treats it as a partial project. Hegel, who views civil society as a sphere of corruption, argues that an intervention should be made against it. The actor that should intervene this sphere is the highest resort of ethical life project – the state. However, Marx's project aims to overcome this duality radically. In Marx's project, the determinant is not the state, rather it is civil society. The state is a product of class struggles within civil society. He comprehends this duality as a dialectical relationship. Once one of this elements gets eliminated, the other element also gets eliminated. The actor that will perform this is proletariat. The meaning of overcoming this duality is the elimination of class structure, the elimination of alienation and providing emancipation. And this, as a holistic emancipation project, refers to democracy. In this work, Hegel's and Marx's views toward this duality and contents of these views will be elaborated.

Keywords: Civil Society, The State, Classical Political Economy, Hegel, Marx

GİRİŞ

Siyasal tartışmalarda, en çok gönderme yapılan kavramlardan biri de sivil toplumdur. Bazı yazarlar, sivil toplumu ulaşılabilecek bir model olarak kurgulamakta ve ona bütünüyle olumlu değerler yüklemektedir. Kavram, hem küreselleşme tezlerinde, hem de son dönemlerde bazı sosyalist projelerde olumlanmaktadır.

Moderniteyle birlikte ortaya çıkan kavramın, tarihsel bağlamlarda farklı anlamlar kazandığı görülmektedir. Antik Yunan'dan klasik ekonomi politikçilere ve farklı ekollere kadar kavrama değişik anlamlar yüklenmiştir. Bu ikiliği temel bir öncül kabul eden kuramların en özlü anlatımı, klasik

ekonomi politikçilerde görülmektedir. Klasik ekonomi politikçiler için sivil toplum, devletten bağımsız ve egoist bireylerin kendi çıkarlarını maksimize ettiği ekonomik bir kategoridir. Bu anlam, sivil toplumun politik varoluşa karşılık geldiği Antik Yunan'dan farklılaşmayı ifade etmektedir.

Ekonomi politikçilerin sivil topluma olumlu bir anlam yüklemesine karşın, sivil topluma eleştirel bir bakış da bulunmaktadır. Devlet ve sivil toplum ikiliğine yönelik eleştirel kuramların ve öncüllerin anlaşılması noktasında, Hegel'in ve köktenci bir eleştiri olması nedeniyle de Marx'ın anlatıları önem kazanmaktadır. Çünkü eleştirel bakışın kökleri, Hegel'e ve Marx'a gitmektedir. Eleştirel geleneğin iki düşünürünün sivil toplumu kavrayışları bazı noktalarda benzerlik taşısa da pek çok noktada farklılaşmaktadır. Ancak sivil toplum ve devlet ilişkisini diyalektik bir ilişki olarak kavrayan Marx'ın bakışı, bu ikiliğin aşılması noktasında daha köktencidir.

Makalede, sivil topluma tarihsel süreçte yüklenen anlamlara ve kavramın tarihselliğine değinilecektir. Bu ikiliğe yönelik eleştirel bakışın anlaşılması noktasındaysa, Hegel'in ve Marx'ın sivil topluma yönelik eleştirel anlatılarına yer verilecektir.

I. Kavramın Tanımı ve Tarihselliği

Kavramın günümüzdeki savunucuları için sivil toplum, devletin müdahalesi dışında kalmış ve bireylerin kendi kendilerini yönlendirdikleri bir alanı ifade etmektedir¹. Sivil toplum kavramının bugün çağdaş politik sözlüğün bir parçası haline geldiği ve söylemde popülarite kazandığı görülmektedir. Ancak kavramın, Avrupa'da çeşitli tarihsel-zamansal bağlamlarda farklı teorik konumlara sahip düşünürler ve kuramcılar tarafından, farklı anlamlar yüklenen bir kavram olduğu da belirtilmelidir. Bu yüzden kavramın, çok fazla teorik belirsizlik ve kavramsal karmaşıklık ile karakterize olduğu söylenebilir².

Wood sivil toplum kavramının liberal yorumunda, bazı esaslı özelliklere dikkat çekmektedir. Bunlar; I.Sivil toplumu, özel mülkiyetin evrimi ile ilişkilendirerek, sürekli bir bireyselleşme süreci olarak görme eğilimi; II. Komünal prensiplerden bireyselliğe ve özel mülkiyete doğru olan bu evrime

¹ Gülnur Acar Savran, Sivil Toplum ve Ötesi Rousseau, Hegel, Marx, 3.Baskı., İstanbul: Belge Yayınları, 2013, s.17.

² Tanvir Anjum, Historical Trajectory of the Development of the Concept of Civil Society in Europe: From Aristotle to Gramsci, Journal of Political Studies, Vol.1, Issue 2, 2010, s.147.

yanıt olarak bir devlet düşüncesi, III.Tarihsel devinimi, birey ve devlet ile çelişkili bir noktada konumlandırılan ilerleyici, evrimsel özgürlük ve tarih görüşü; IV.Esas referans ve tarihsel dönüm noktasını, zengin sınıfların yükselişi olarak tespit etme eğilimi³.

Modern bir kavram olmasına rağmen sivil toplumun izi, Aristo'ya kadar sürülebilir. Aristo'da sivil toplum kavramının kökeni, Yunan koinonia politikè (politik toplum) kavramına götürülebilir. Ancak bazı sivil toplum düşünürlerine göre Aristo'nun koinonia politikè kavramı, modern anlamdaki bir sivil topluma karşılık gelmemektedir. Koinonia politikè, bir insanın ahlaki statüsünü tam olarak gerçekleştirebileceği bir alana karşılık gelmektedir. Bu nedenle Yunanlılar için sivil toplum, ahlaki bir topluluk olan polisle eş sınırlara sahiptir⁴. Bunun diğer bir anlamı kavramın, Antik Yunan'da yurttaşların siyasal var oluş tarzını ifade etmesidir. Ve bu var oluşun gerçek içeriğini, siyasal devlet oluşturmaktadır⁵.

Roma'da da politika, bireyin temel etkinlik alanı olmakla birlikte; özel hukukun ortaya çıkmasıyla bireysel haklar nosyonu gelişmeye başlamıştır. Bu da nüve halinde de olsa kamusal ve özel alan ayrımının ortaya çıkmasını sağlamıştır⁶.

İlk modern düşünürlerde, sivil toplum ve devlet arasında bir ayrım yoktur. Hegel'den önceki yaygın ayrımın, devlet ile sivil toplum arasında değil; devlet ile doğa durumu arasında olduğu görülmektedir⁷. Sivil toplum, toplumsal sözleşme ile nitelenen bir devlet çeşididir. Herkesin (hükümdar dahil – en azından Lockçu düşünceye göre) hukuka tabi olduğu, yasalar önünde eşitliği baz alan, yasalarla yönetilen bir toplumdur. Başka bir deyişle, toplumu oluşturan bireylerce kabul edilmiş olan toplumsal sözleşmedir. 19.yüzyıla kadar sivil toplum, devletten ayrı bir kavram olarak anlaşılmamıştır⁸.

Sivil toplum ve devlet ayrımının en belirgin ifadesi, klasik ekonomi politikçilerde görülür. Klasik ekonomi politikçilerde, sözleşme kuramcılarının

³ Ellen Meiksins Wood, "The Uses and Abuses of Civil Society", Socialist Register, Eds. Ralph Miliband, Leo Panitch, John Saville, London: Merlin Press, Vol.26, 1990, s.61.

⁴ Anjum, s.148.

⁵ Mehmet Yetiş, "Marx ve Sivil Toplum", Praksis, Sayı:10, 2003, s.44.

⁶ Melek Halifeoğlu-Mehmet Yetiş, "Gramsci, Sivil Toplum-Devlet İkililiği ve Kuramsal Kökenler", Mülkiye Dergisi, 37(1), 2013, s.166.

⁷ Mark Neocleous, Sivil Toplumu Yönetmek Devlet İktidarı Kuramına Doğru, Çev: Bahadır Ahıska, 1.Baskı, Ankara: NotaBene Yayınları, 2013, s.17.

⁸ Mary Kaldor, "The idea of global civil society", International Affairs 79, 3, 2003, s.584.

tarih dışı ve spekülâtif sivil toplum anlatısının aksine bilimsel bir görünüm kazanan sivil toplum anlatısı vardır⁹.

Klasik ekonomi politikçiler, toplumları gelişkinliklerine göre sınıflandırır. Buna göre; bütün toplumlar geleneksel toplumdan modern topluma geçiş yaşarlar. Sivil toplumun gelişmediği toplumlar geri bir aşamayı ifade ederken, kapitalist toplumlar ileri bir evrede yer alır¹⁰. Sivil toplum, burada gelişkinliği belirleyen temel bir kategori olarak kabul edilir. Bir gelişkinlik ölçüsüdür ve despotizm tanımlaması sivil toplum üstünden yapılır. Buna göre; batının demokratik toplumlarıyla doğu despotizmi arasındaki fark da sivil toplumun etkinlik alanıyla doğrudan ilişkilidir. Klasik ekonomi politikçilere göre sivil toplum, insanlığın ulaştığı nihaî ve en ileri evreyi ifade eder¹¹. Bu noktada, önceki anlatılarda temel karşıtlık olarak kurgulanan sivil toplum-doğa durumu karşıtlığının yerini, sivil toplumu olan-olmayan şeklinde bir karşıtlık alır.

Toplumsal aşamaları koşullandıran ise; üretim tarzıdır. Üretim tarzı, belirleyici öge olarak anlatıya katılır. Siyaset karşısında öncelik kazanan ekonomi kategorisi, böylelikle temel belirleyicilik vasfına ulaşır. İktisadi yapı, üst yapısal düzeyi de belirlemektedir. Bu noktada, Marx ile ekonomi politikçiler arasında bir süreklilik görülür. Sivil toplum, piyasayla ilişkilendirilerek, devletten bağımsız bir alan olarak netleştirilir¹².

Bu anlatının temel köşe taşı da “egoistik birey” nosyonu oluşturur. Klasik ekonomi politiğin yücelttiği egosistik birey, Hegel’in eleştirilerinin merkezinde yer alır. Klasik ekonomi politikçilere göre; kendi çıkarlarının peşinde koşan ve çıkarlarını maksimize etmeye çalışan birey, kamusal çıkarlara da katkıda bulunur. Sivil toplum da kendi çıkarları peşinde koşan bireylerin kendilerini buldukları, gereksinimlerini karşıladıkları alandır. Başka bir deyişle sivil toplum, evrensel egoizm alanıdır. Sivil toplum, medeni toplum olarak da adlandırılırken; ona bir temel teşkil etmesi açısından piyasa ekonomisinin gelişimine vurgu yapılır¹³.

Bu anlatıya göre; bireyselci varoluşla, kolektif çıkarlar arasında bir çatışki ve bireycilik-kolektiflik ikiliği yoktur. Kendi çıkarı peşinde koşan ussal bireyin gereksinimleri, toplumsal tutunumu da sağlayacaktır. Bu liberal tahayyüle göre; bireylerin çıkarlarını maksimize eden etkinlikleri, toplumsal

⁹ Halifeoğlu-Yetiş, s.168.

¹⁰ Neera Chandhoke, *State and Civil Society: Explorations in Political Theory*, London: Sage, 1995, s.91.

¹¹ Wood, s.60.

¹² John Ehrenberg, *Civil Society: The Critical History of an Idea*, New York: New York Univ. Press, 1999, s.97.

¹³ Anjum, s.152.

zenginliği arttıracak ve ona katkıda bulunacaktır. Toplumların zenginliğini sağlayan siyasal iktidarın etkinliği değil; birey etkinliklerinin toplamıdır. Yapılacak dışsal müdahaleler, toplumların ilerleme potansiyelini sakatlar ve sivil toplumu boğar. Ussal bireyler hayatlarını idare edebilirler ve sivil toplum da kendini yönetme kapasitesine sahiptir. Bu nedenle de piyasa ve sivil toplum alanına devletin yapacağı siyasal içerikli müdahaleye kuşkuyla bakılır¹⁴.

Klasik ekonomi politikçiler, burada “gizli el” metaforuna başvururlar. Smith’e göre bu gizli el sayesinde, özel çıkarlar genel iyiliğe ve kamusal yarara, refaha ve zenginleşmeye dönüşecektir. Ve toplumsal fayda maksimize edilecektir¹⁵. Piyasa, kendiliğinden doğal bir uyuma ve bütünleşmeye sahiptir. Piyasaya koşulsuz ve sınırsız bir güven vardır. Bu durumda; devlet müdahalesi verimli olmadığı gibi etik de değildir. Smith’e göre, devletten bağımsız olan ve kendi yasalarıyla yönetilen sivil toplum, kendini düzenleyen bir alan olduğundan, devletin ona müdahale etmesine gerek yoktur¹⁶.

Ayrıca; devlet müdahalesi birey özgürlüğüne de aykırıdır. Klasik ekonomi politikçilerin temel sloganı, “bırakınız yapsınlar” da ifadesini bulur. Kendi kendini yöneten toplum imgesini meşrulaştırmaya yönelik bir kavramsallaştırma vardır. Ancak; devlet bütünüyle dışlanmaz. Devlet, insanlar arasındaki ilişkileri hukuki çerçeveye oturtacak, yaşam hakkı, mülkiyet ve özgürlüğü güvenceye alacaktır¹⁷. “Gece bekçisi devlet” ifadesi, liberallerin bu kurgusuna uymaktadır.

Bugünlerde dillendirilen minimal devlet söylemi de aynı öncülleri kullanmakta ve sivil topluma güçlü bir vurgu yapmaktadır. Özellikle; yeni sağın refah devletin olumsuzlanması üstünden yürüttüğü ideolojik söylem bu öncüllere yaslanmaktadır¹⁸.

Klasik ekonomi politikçilerin anlatısında ekonomi öncelikli bir alan olarak şekillenirken, sivil toplum da devlet karşısında ayrıcalıklı bir konum kazanmaktadır. Politik toplumun ekonomi karşısında ikincilleştiği bu kavrayış, politik toplumun belirleyici olduğu Antik Yunan’dan kopuşu temsil etmektedir¹⁹.

¹⁴ Halifeoğlu-Yetiş, s.171.

¹⁵ Songül Sallan Gül, Sosyal Devlet Bitti, Yaşasın Piyasa! Yeni Liberalizm ve Muhafazakarlık Kısacasında Refah Devleti, 1.Baskı, İstanbul: Etik Yayınları, 2004, s.24.

¹⁶ Anjum, s.152.

¹⁷ Halifeoğlu-Yetiş, s.171.

¹⁸ Sonay Bayramoğlu, “Küreselleşmenin Yeni Siyasal İktidar Modeli: Yönetişim”, Praksis Dergisi, S.7, 2002, s.88.

¹⁹ Halifeoğlu-Yetiş, s.170-171.

II. Devlet ve Sivil Toplum İkilğine Yönelik Eleştirel Duruş ve Bunun Kuramsal Öncülleri

Bu ikiliğe yönelik eleştirel bakışın iki kuramsal öncüsü; W.Hegel ve K.Marx'tır. Her iki düşünürün, bu ikiliğin kavranması ve aşılması noktasında ortaklaştıkları yönler olduğu gibi, çok farklılaştığı noktalar da bulunmaktadır.

Her iki düşünür için de sivil toplum devlet ayrımı, modernitenin tanımlayıcı özelliğidir. Yani modern toplumun en belirleyici özelliğidir. Ve diğer bir nokta da sivil toplum içerisindeki bireylerin izole ve atomize oluşlarıdır. Her ikisi de bu alanı, bir egoizm ve gereksinimler alanı olarak betimler ve ona bir olumluluk atfetmez. Bu alan, aşırı zenginlik ve yoksulluk üretir. Ve her iki düşünür için de bu ayrım değiştirilmesi gereken bir ikilik olarak görülür. Ancak bu ikiliğin nasıl değiştirileceği noktasında, her iki düşünürün kurguları oldukça farklılaşmaktadır²⁰.

Sivil toplum alanının sorunlarının ve çatışmacı doğasının açığa çıkmasında, Hegel'in ve Marx'ın anlatıları ön plana çıkar. Ancak; sivil topluma dair bu eleştirel duruş her iki düşünürde farklı argümanlarla emellendirilir ve sonuçta projeler farklılaşır. Hegel'in anlatısı eleştirel olmakla birlikte; bu ikiliğin baştan kabulüne dayanır. Hegel bu ikilik çerçevesinde düşünerek, bu ikiliği meşrulaştırır. Köktenci bir bakış olmadığı için de bu anlatı Hegel'i sivil toplumdan koparmaz, onu yeniden üretir. Eleştirellik de devletin meşrulaştırılmasına yöneliktir. Bu nedenle de eleştirellik kısmi bir eleştirinin ötesine geçemez²¹. Marx'ın bu ikiliğe bakışıysa, köktencidir ve bu ikiliğin gerçek bir demokrasiyle aşılması, kaldırılması yönündedir²².

A.Hegel

Hegel'in etik yaşam projesinde; aile, sivil toplum ve devlet olmak üzere üç farklı alan bulunur. Ailedeki ilişkileri sevgi, saygı ve tolerans, sivil toplumunsa kişisel çıkarlar yönlendirir²³. Sivil toplum, aile ve devlet arasında önemli bir geçiş aşamasıdır ve özsel nitelikleri bakımından, hem evrensellik ilkesinin gerçeklik kazandığı devletten hem de tikel çıkarlar arasındaki

²⁰ Neocleous, s.17-19.

²¹ Savran, s.241.

²² Karl Marx, Hegelin Hukuk Felsefesinin Eleştirisi, Çev: Kenan Somer, 1.Baskı, Ankara: Sol Yayınları, 1997, s.239.

²³ Mete Kaan Kaynar, "Sivil Toplumun Kavramsal Tarihi ve Sivil Toplumla İlgili Güncel Tartışmalar", H.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, Cilt 23, Sayı 1, 2005, s.348.

ayrışma dinamiklerinin doğal bir birlik halinde aşıldığı aileden farklıdır. Özel çıkarları temsil eden sivil toplum; genel çıkarı temsil eden devletin karşıtı olarak kabul edilir. Düşünür, devleti etik yaşam projesinin diğer aşamaları olan aile ve sivil toplumdaki daha üstün bir konuma yerleştirir²⁴.

Hegel’de etik yaşam projesinde evrenselliği temsil eden devlet, birincil konuma yükselir. Bunun nedeni, toplumun kendi kendini yönetme potansiyeline duyulan kuşkuudur. Antikiteye özgü politik toplumu, modernde kurmanın mümkün olmadığını farkında olan düşünür, sınıflara bölünmüş bir toplumda organik birliğin nasıl sağlanacağı sorunsalıyla ilgilenir²⁵.

Hegel’de sivil toplum, üç alanı içerir: 1.Bireyin, ihtiyaçların tatmini sayesinde tatmin bulması; İhtiyaçlar sistemi, 2.Mülkiyetin yargı gücüyle korunması 3.Kamu yönetimi ve korporasyon vasıtasıyla ortak menfaatlerin korunması²⁶. Düşünürün projesinde, sivil toplum alanı; gereksinimler sistemini, piyasa ekonomisini, toplumsal sınıfları, korporasyonları, polisi, hukuk ve idareyi içine alır. Bu alanın, aileden ve devletten farklı olarak, insanlar arasındaki doğrudan siyasal nitelikli olmayan, bireysel çıkara dayalı ilişkilerin biçimlendirdiği karmaşık bir yapılanmaya sahip olduğu görülmektedir²⁷.

Bartonek’ e göre Hegel, sistematik olarak kapitalizm terimini kullanmasa da (her ne kadar kapital metinlerde geçiyor olsa da) onun sivil toplum teorisini ve “ihtiyaçlar sistemi” kavramını, erken kapitalist toplumun özünü ve mekanizmalarını kavrama çabası olarak tercüme etmek mümkün görünmektedir. Hegel’de ihtiyaçlar sistemi, toplumsal iş bölümü üzerinden birbirlerine aracılık eden kişilerin bireysel çıkarlarının üzerine kurulu bir alan olarak kavramsallaştırılır. Maddi birey veya bencil kişi sivil toplumun kuruluşunda temel unsurdur²⁸.

Hegel, sivil toplumun çatışmacı doğasının farkındadır. Düşünür, klasik ekonomi politikçilerin yücelttiği egoistik bireyin yaratacağı tehlikelere yoğunlaşır. Hegel, rekabetçi ilişkileri ve sıkı iş bölümüyle modern uygarlığın, bireyin devlete ve topluma yabancılaşmasına neden olduğunun farkındadır.

²⁴ Yetiş, s.36-38.

²⁵ Halifeoğlu-Yetiş, s.171.

²⁶ G.W.F. Hegel, Hukuk Felsefesinin Prensipleri, Çev: Cenap Karakaya, 2.Baskı, İstanbul: Sosyal Yayınları, 2004, s.163.

²⁷ Yetiş, s.36-37.

²⁸ Anders Bartonek, “Labour Against Capitalism?Hegel’s Concept of Labour in Between Civil Society and the State”, Culture Unbound, Journal of Current Research,Volume:6, 2014, s.115, 117.

Çünkü her kişi, diğer tüm her şeyi görmezden gelerek yalnızca kendi çıkarının peşindedir. Bu da sivil toplumu dağılma tehlikesi ile karşı karşıya getirecektir²⁹.

Bu noktada Hegel, sivil topluma ilişkin kuşkularını açığa vurur ve egoist bireyi yerer. Hegel'in eleştirileri, tikelliğin yol açtığı tahribatlar üstünde yoğunlaşır. Sivil toplum eleştirisi şeyleşme, ben merkezlik ve yozlaşma argümanlarıyla temellendirilir. Sivil toplum alanı, özel çıkarların karşı karşıya geldiği, çalkantılı bir savaş meydanına benzemektedir³⁰.

Düşünüre göre, tikel çıkarlar alanı olan sivil toplum; bencil bireyin, toplumun diğer öğelerini araçsal bir bakışla değerlendirmesine olanak tanımaktadır. Öz çıkara dayalı toplumsal ilişkiler, benmerkezciliğin ve egoizmin etkinlik kazanmasını sonuçlayarak, insanlar arasındaki bütünleşme ve dayanışma dinamiklerini zaafa uğratar. Bu da etik yaşamın sakatlanmasına yol açar³¹. Hegel'e göre karmaşıklığı ve zıtlıkları içinde barındıran sivil toplum "*hem sefahat ve sefalet, hem de bu ikisi için ortak olan fizik ve moral yozlaşma manzaraları gösterir*"³².

Görüldüğü gibi sivil toplum, ahlaki yozlaşmışlık alanı olarak betimlenir ve bu eleştirilerin üstünden etik yaşam projesi yükselir. Temel sav, modernlikle ortaya çıkan tikelliğe müdahale edilmelidir. Eğer; müdahale edilmezse, toplum yok oluşa gidecektir. Sivil toplum, zaten sorunludur ve kendisi sorunlu olan bir alan çözüm üretmez, tikellikler alanı kendi başına bırakılamaz. Bu öncül, klasik ekonomi politikçilerin anlatısından bir kopuşu ifade etmektedir. Anlatı, bundan sonra tikelliğin zararlı etkilerinin ortadan kaldırılması ve tikelliğin aşılaraq evrenselciliğe varılması üstüne yoğunlaşır. Kurgu, etik yaşam projesidir. Bunun temel aktörü de devlettir. Bir diğer ifadeyle, bireysel çıkarlar ve bencillik alanı olarak tanımlanan sivil toplumun aşılacağı yer devlettir. Hegel'de devlet, sivil toplum alanındaki öz çıkarlardan ve toplumsal sınıf/zümre çatışmalarından bağımsızdır. Onun kurguladığı modelde, toplumsal uzamdaki değişik örgütlenme biçimleri belirli bir hiyerarşik düzenleme içerisinde aileden sivil topluma, oradan devlete uzanan aşamalı bir yapılanma gösterir. Evrenselliği temsil eden devletin, sivil toplum

²⁹ Bartonek, s.117-118.

³⁰ John Keane, "Despotizm ve Demokrasi", Sivil Toplum ve Devlet Avrupa'da Yeni Yaklaşımlar, Derleyen: John Keane, Ed: Savaş Köse, Çev: Levent Köker, Ahmet Çiğdem, Mehmet Küçük, Erkan Akın, Aksu Bora, Ayşe Nur, 1.Baskı, Ankara: Yedi Kıta Yayınları, 2004, s.68.

³¹ Yetiş, s.37.

³² Hegel, s.160.

karşısında belirgin bir üstünlük ve belirleyicilik yeteneği bulunmaktadır³³. Bir anlamda Hegel'in etik yaşam adını taşıyan çözüm projesinde devlet, sivil toplumun atomize edici, kutuplaştırıcı ve yabancılaştırıcı etkilerinin üstesinden gelmesi için yetkilendirilmiştir³⁴.

Hegel'de devlet aşamasında yer verilen monark egemenliği, devlet işleri alanındaki son karar aşamasını temsil etmesi nedeniyle, ayrıcalıklı bir yerde bulunmaktadır. Hegel, kendi monarşik bakış açısını "halk egemenliği" kavramının eleştirisi üzerinden meşrulaştırmaya çalışır. Halk egemenliği kavramı, demokrasiyi ima ettiği için Hegelci bakış açısından kabul edilmez. Düşünürün demokrasi konusundaki kuşkucu yaklaşımının dışavurumu, etik yaşam projesinde yer verdiği dolayım kurumlarında görülebilir. Dolayım organı işlevindeki meclisler, hükümet gücü ile tekil bireyler ve özel alanlar biçiminde ortaya çıkan halk arasında yer almaktadır. Hegel sivil toplumun; tekil bireyler olarak oy hakkını kullanması yoluyla doğrudan temsilcilerini seçmesi yöntemini reddeder³⁵.

Düşünürün kurgusunda siyasal katılım, elitist ve sınırlayıcıdır. Hegel'e göre halk yığınları akıldışı hareketlerle siyasal gelişimi yönlendirebilecekleri için, onların yasama etkinliğine dolaysız katılımı savunulamaz. Temsil ilkesinde ancak korporatif yöntemlere başvurulabilir³⁶. Hegel'e göre zaten sivil toplumda bireyler, kolektif varlıklar halinde bulunurlar ve en yüksek evrensellik alanı olan siyasi hayata adım attıkları sırada bağımsız bireyler halinde dağılmaları doğru olmaz. En yüksek evrensellik alanına bu şekilde girmeleri, siyasi hayatı adeta kökü havada bir duruma sokar³⁷.

Aileden sivil topluma geçerken, aileye ilişkin etoslar bütünüyle dağıldığı için; düzenleyici bir aktöre gereksinim vardır. Yani; bu tikellikler alanının evrensellekle dolayımlanması gerekir. Böylece sivil toplumdaki tikelliğin yıkıcı etkileri azaltılacaktır. Burada dolayım kurumları devreye girer. Bu kurumlar, bireyi toplumun bütününe bağlar. Dolayım organlarının diğer bir özelliği; bireyi devletle ilişkilendirmektir³⁸. Bireyin devletle çıplak, aracısız bir ilişki içinde olmaması gerekir. Diğer taraftan bu organlar "*bireyleri devlet*

³³ Yetiş, s.36-41.

³⁴ Kanishka Goonewardena-Rankin, Kanishka- N.,Katharine "The Desire Called Civil Society: A Contribution to the Critique of a Bourgeois Category", Planning Theory, Vol 3(2), 2004 , s.123.

³⁵ Yetiş, s.49-51.

³⁶ Yetiş, s.51.

³⁷ Hegel, s.246.

³⁸ Gökhan Demir-Dünya Ahtem Öztogay, "Hegel ve Marx'ta Sivil Toplum", Doğu Batı, 2011, s.115-117.

*karşısında bir yığın oluşturmaktan ve inorganize bir kanı ve irade olarak organize devletin karşısında yer almaktan alıkoyar*³⁹.

Düşünürün sivil toplumdan devlete geçişi sağlamak ve sivil toplum/devlet kopukluğunu aşmak üzere önerdiği dolayımardan biri zümrelerdir⁴⁰. Zümreler sadece ekonomik gruplaşmaları değil, bireyi ortak toplumsal yapılara dâhil etme işlevi gören, ona topluluk bilinci kazandıran bütünlükleri de ifade eder. Ayrıca bireyin, toplumsal ve siyasal olarak tanınmış bir grubun üyesi olarak bir statüye sahip olmasını sağlar⁴¹. Bir diğer dolayım organı korporasyonlardır. Tarım, ticaret ve sanayi şeklindeki üç korporasyon (meslek birlikleri) alanı, üyelerine bir amaç sağlar ve düzensiz bir kalabalığın ortaya çıkma tehlikesini savuşturur⁴². Atomize olmuş bireylerin, kimlik ve aidiyet kazanmasını sağlar. Ve bireyler korporasyonlar aracılığıyla varlık, saygı ve itibar kazanır. Hegel'e göre; *"birey eğer yasal bir korporasyona üye değilse, meslek haysiyet ve şerefine sahip olamaz"*⁴³. Ayrıca düşünür aileyle korporasyonlar arasında bir benzerlik kurar. Hegel'e göre korporasyon adeta ikinci bir aile gibi davranır⁴⁴.

Ancak halk ile devlet arasındaki dolayım organlarının bu şekilde oluşturulması, korporasyonlarda örgütlenemeyen kesimlerin siyasal katılım süreçlerine eklenmelerini zorlaştırır. Korporasyon üyeliği için gerekli görülen bazı niteliklere (gelir, mülkiyet, beceri vb.) sahip olmayan emekçi sınıflar ve yoksullar, daha baştan, siyasal alan dışında tutulmuş olurlar. Bu nokta, Hegel'in evrensellik ilkesini gerçekleştirmeye yönelik etik yaşam projesinin çözemediği temel bir sorun olarak kalır. Böylece, mülk sahibi sınıflar arasında yer almayan geniş kesimler, etik yaşamın sağlayacağı insani varoluş biçimlerinden yoksun bırakılırlar⁴⁵.

Hegel, yoksulluğu sivil toplumun yapısal, kaçınılmaz bir sorunu olarak görür. İşbölümünün ve üretkenliğin bir sonucu olarak servet birikimi artarken; nüfusun önemli bir bölümü de yoksullaşır. Ancak; Hegel için önemli olan yoksulluk sorununu çözüp, evrensel bir proje kurmak değildir. Önemli olan; yoksulların bir güruha dönmesini önlemektir⁴⁶. Çünkü, yoksullar bir güruh olduklarında, etik yaşam için bir tehlike oluşturacaklardır. Böylece; burjuva

³⁹ Hegel, s.245.

⁴⁰ Savran, s.230.

⁴¹ Jean L. Cohen, *Class and Civil Society: The Limits of Marxian Critical Theory*, Amherst: University of Massachusetts Press, 1982, s.54.

⁴² Neocleous, s.21.

⁴³ Hegel, s.197.

⁴⁴ Hegel, s.196.

⁴⁵ Yetiş, s.52.

⁴⁶ Yetiş, s.39.

sınıfı ve bu sınıfa ilişkin çelişkiler Hegel'in etik yaşam projesinde özel, ayrıcalıklı bir konuma yerleşir. Bu proje, sınıfsal bir renk taşımaktadır ve burjuvazinin kendini ifade edişinin en olgun biçimidir⁴⁷.

B.Marx

Marx için de Hegel'de olduğu gibi bu ikilik, modern toplumun en belirleyici özelliğidir⁴⁸. Hegel'e göre modern toplumda insanın ikili bir varoluşuna karşılık gelen iki düzlem bulunur. İlki, sivil toplum üyesi insan diğeryse; devlet yurttaşı. İnsan bir tarafta kendisi için çalışıp etkinliklerde bulunurken; yurttaş olarak da evrensel ilkeler doğrultusunda hareket eder. Hegel'e göre bu iki nitelik birleşir ve aşılması gereken bir çatışkı olarak görülmez. Hegel, bu iki düzlem arasında bir denge oluşturmaya çalışır⁴⁹. Marx da bu ikili varoluş tarzına dikkat çeker: Sivil toplumun üyesi birey ve devlet düzeyinde yurttaş. Bu şekilde bir bölünmenin bir gerilim yarattığını ve bunun da modern dönemin temel bir görünümü olduğunu söyler⁵⁰.

Marx'ın sivil toplumu betimleyişinde; klasik ekonomi politikçilere ve Hegel'e yönelik eleştiriler dikkat çeker. Marx, klasik ekonomi politikçileri; toplumu bencil çıkarlar alanı olarak sivil toplumla sınırladıkları ve onu atomize olmuş, egoist bireyler arasındaki çıkara dayalı araçsalcı ilişkiler tarafından belirlenen bir kategoriye indirgedikleri için eleştirir⁵¹. Hegel'i ise idealist yöntemi, modern devlet ile özel mülkiyet arasındaki temel ilişkiyi göz ardı edişi ve bu ilişkiye dokunmayışi sebebiyle eleştirir. Diğer bir eleştirisi de burjuva toplumundaki sivil ve siyasal yaşam arasında var olan ayrıma dair getirdiği çözüm önerisine yöneliktir⁵².

Marx'ın sivil toplum eleştirisi; köktenci bir bakışla şekillenir. Marx'ta sivil toplum eleştirisinin niteliği ve öncüller farklılaşmıştır. Bu, aynı zamanda projeye ilişkin bir farklılaşmayı da işaretler. Marx'ın projesi Hegel'in projesi gibi sınırlı bir proje değil, kuşatıcı bir kurtuluş projesidir. Marx, Hegel'den farklı olarak sivil toplum-devlet ikiliğinin kendisinin ortadan kaldırılmasına yönelik bir proje geliştirir. Bu ikiliğin aşılması noktasında geliştirdiği değerlendirme, Hegel'den uzaklaştığı noktalardan biridir⁵³.

⁴⁷ Savran, s.241.

⁴⁸ Neocleous, s.19.

⁴⁹ Avineri, s.104.

⁵⁰ Yetiş, s.45.

⁵¹ Yetiş, s.58.

⁵² Goonewardena-Rankin, s.123.

⁵³Neocleous, s.36.

Marx'a göre Antik Yunanda siyasal devlet, yurttaşın bireysel varoluşunu belirliyordu. Dolayısıyla siyasal toplum karşısında bağımsız bir sivil toplumun varlığından söz edilemezdi⁵⁴. Feodalitenin niteliğini belirleyen şeyse, sivil toplumun doğrudan politik bir karakter taşımasıydı:

“...örneğin mülkiyet ya da aile ya da çalışma tarzı sivil toplum öğeleri, senyörlük, katman ve korporasyon biçiminde, politik yaşamın öğeleri düzeyine yükselirler”⁵⁵. Feodal topluma son veren burjuva devrimi, politik boyunduruğun sökülüp atılması ve sivil toplumun politikadan özgürleşmesi anlamına geliyordu⁵⁶. Başka bir ifadeyle; sivil toplumun politik niteliğinin ortadan kalkmasıydı: “Politik devrim, halkın topluluktan ayrılmış olduğunun belirtisi olan tüm katmanları, korporasyonları, loncaları ve ayrıcalıkları dağıtır. Politik devrim böylece, sivil toplumun politik niteliğini ortadan kaldırır”⁵⁷. Ve burjuva egemenlik ilişkilerinin yaygınlaşmasıyla birlikte, feodal toplumda ayrılmamış olan siyasal iktidar ekonomik egemenlik biçimlerinden ayrılır⁵⁸.

Marx, devlet sivil toplum arasındaki ilişkilerin doğasına ilişkin çözümlemesinde Hegelyen belirleyiciliği ve onun “atomize bireyler arasındaki tutunumu sağlayan devlettir” şeklindeki önermesini yadsır. Marx'a göre, sivil toplumu koşullandırıp düzenleyen devlet değildir. Devleti koşullandırıp düzenleyen, sivil toplumdur⁵⁹.

Modern devlet, sivil toplumun bir ürünüdür. Marx, sivil toplumun kapitalist ilişkiler temelinde sınıfsal bir çözümlemesini yapar ve liberallerin çatışmasız bir alan olarak gördüğü sivil toplumu, sınıfsal olarak bölünmüş bir alan olarak tanımlar. Marx'a göre; sivil toplumun bu parçalı yapısını ortadan kaldırmayı hedeflemeyen projeler, kısmi çözümler olarak kalacaktır. Politik özgürleşme büyük bir ilerleme olsa da insani özgürleşmenin sonlandırılmış biçimi değildir⁶⁰. İnsani özgürleşme, kapsamlı bir dönüşüm tasarımı oluşturmaktadır. Genel insani özgürleşme, öncelikli olarak sivil toplum ile siyasal devlet arasındaki ayrılığın köktenci bir biçimde aşılmasına dayanır⁶¹.

⁵⁴ Halifeoğlu-Yetiş, s.174.

⁵⁵ Karl Marx, Yahudi Sorunu, Çev: Niyazi Berkes, 1.Baskı, Ankara: Sol Yayınları, 1997, s.38.

⁵⁶ Marx, s.38.

⁵⁷ Marx, s.38.

⁵⁸ Yetiş, s.56.

⁵⁹ Anjum, s.155.

⁶⁰ Marx, s.15, 20.

⁶¹ Yetiş, 53-54.

Marx biçimi ne olursa olsun Hegel'in savunduğu türden “anayasal” bir biçimde bile olsa, bütün özgül görünüşleriyle birlikte monarşizmin kendisine karşı çıkar⁶². Çünkü hangi biçimiyle olursa olsun monarşizm, sonuçta egemenliğin tek bir kişide toplanması anlamına gelir⁶³. Marx Paris Komünü analizlerinde, yürütme organı *minimizasyonuna* ve yürütmenin halk egemenliğine tam olarak tabi kılınmasına yer verir⁶⁴.

Marx, demokratik yapılanmada halkın gücünün belirleyiciliğine, varlık koşulları üzerinde etkili olan siyasal-toplumsal kurumları denetim altına almasına vurgu yapar. Bu durumda devlet ile halk arasındaki karşıtlık sona erebilir⁶⁵. Marx'a göre demokraside, siyasal ana yapının temelinde gerçek insan bulunur ve siyasal ana yapı halkın var oluşunun bir uğrağıdır: “*Demokrasi bütün siyasal ana yapıların çözülmüş bilmecesidir. Burada siyasal ana yapı yalnız kendinde, kendi özünde değil ama kendi var oluşunda, sürekli olarak kendi gerçek temeline, yani gerçek insana ve gerçek halka indirgenen gerçekliktedir de ve kendini onun kendine özgü yapıtı olarak gösterir.demokrasinin özgül farkı şudur ki genel olarak siyasal ana yapı halkın var oluşunun uğrağından başka bir şey değildir*”⁶⁶.

Marx, Hegel'in siyasal katılım süreçlerine ilişkin elitist ve sınırlayıcı görüşlerini de eleştirir. Hegel'e göre yasama etkinliğine dolaysız katılım savunulamaz ve temsil ilkesinde ancak korporatif yöntemlere başvurulabilir. Marx bunu eleştirirken, seçim ilkesinin taşıdığı öneme vurgu yapar. Ve Hegel'in olumsuz baktığı genel oy hakkının, özel alan ile siyasal alan arasındaki ilişkilerin düzenlenmesinde radikal bir etkinliğin başlangıcı olabileceğini düşünür. Marx'a göre seçimlerin, salt temsili bir ilişkinin dolayım mekanizmasını oluşturmanın ötesinde anlamları olmalıydı, bu da; sivil toplumun devlet ile kurduğu “*gerçekten var olan bir ilişkisi*” olmalıydı. Ve seçimler, sivil toplumun siyasal alanla organik ilişki kurabilmesi bakımından vazgeçilemez nitelikte bir araçtı⁶⁷. “*Bir başka deyişle seçim burjuva-sivil toplumun siyasal devlete dolayimsız, doğrudan, imgesel olmayan, gerçekten var olan ilişkisini oluşturuyor.Burjuva sivil toplum....*”

⁶² Hal Draper, Karl Marx's Theory of Revolution, vol. I: “State and Bureaucracy”, New York: Monthly Review Press, 1977, s.87.

⁶³ Yetiş, s.49.

⁶⁴ Hal Draper, “Marx On Democratic Forms Of Government”, Socialist Register, Vol.11, 1974, s.115.

⁶⁵ Yetiş, s.49.

⁶⁶ Marx, 1997, s.46.

⁶⁷ Yetiş, s.50-51.

*kendi gerçek evrensel, özsel var oluşu durumuna gelen siyasal var oluşa ancak aktif olduğu kadar pasif seçimlidir ki gerçekten yükseliyor*⁶⁸.

Marx'a göre insanlığın kurtuluşunu hedefleyen bir proje, siyasal düzeydeki değişimlerle sınırlı kalırsa bu sivil yapıdaki çelişkileri yeniden üretecektir. Ve kurtuluş, kapitalizm var olduğu sürece mümkün değildir. Marx, Hegel'in çıkarımının; burjuva sorunlarının eleştiri getirmeksizin çözüm kılığındaki kabulü anlamına geldiğini yineler⁶⁹.

Marx bu noktada; Fransız İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirgesi'ne gönderme yapar ve bildirmede yer verilen hakların (mülkiyet, özgürlük ve güvenlik) sivil toplumun bencilliğini aşmaya elverişli olmadığı söyler. Çünkü; sayılan haklar, yalıtılmış bireyi temel alır ve insanın türsel bir varlık olduğunu görmezden gelir. Marx, 1789 devriminin, bütün insanlığın kurtuluşu yerine egoist bireyin kurtuluşunu gerçekleştirdiğini söyler: *"Biz her şeyden önce, insan hakları denen hakları,.....sivil toplum üyesinin, yani egoist insanın, öteki insanlardan ve topluluktan koparılmış insanın haklarından başka bir şey olmayan haklar olarak kaydediyoruz"*⁷⁰.

Marx, Alman İdeolojisinde sivil toplum çözümlemesi yaparken *"karşılıklı ilişkiler"* kavramını kullanır: *"İçinde bulunduğumuz aşamadan önceki bütün tarihsel aşamalarda mevcut üretici güçlerin koşullandırdığı ve buna karşılık kendisi de bu güçleri koşullandıran karşılıklı ilişki biçimi sivil toplumdur"*⁷¹. İlerleyen sayfalarda sivil toplum, maddi karşılıklı ilişkilerinin tümünü ifade eder: *"Sivil toplum, üretici güçlerin belirli bir gelişme aşaması içerisinde, bireylerin maddi karşılıklı ilişkilerinin hepsini birden kucaklar"*⁷².

Marx'ın anlatısında üretim ilişkileri, belirleyicilik vasfına sahiptir. Buradan yapı-üst yapı çözümlemesi yapar. Buna göre; maddi üretim ilişkileri üst yapıyı yani; toplumun siyasal-hukuksal yapısını belirler. Bu belirlemenin anlamı; siyasal yapı (devlet) bağımlı, ekonomik ilişkiler alanı (sivil toplum) belirleyendir⁷³. *"Demek ki, daha şimdiden de açıkça anlaşılıyor ki, bu sivil toplum, bütün tarihin gerçek ocağı, gerçek sahnesidir"*⁷⁴.

⁶⁸ Marx, s.177.

⁶⁹ Joseph V. Femia, *Marxism and Democracy*, Clarendon Press-Oxford, 1993, s.20.

⁷⁰ Marx, Yahudi sorunu, s.32.

⁷¹ Karl Marx -F. Engels, *Alman İdeolojisi*, Feuerbach, Çev: Sevim Belli, 3.Baskı., Ankara: Sol Yayınları, 1992, s.58.

⁷² Marx-Engels, s.106.

⁷³ Yetiş, s.64-65.

⁷⁴ Marx-Engels, s.63.

Marx, devletin “etik düşüncenin realizasyonu” veya “aklın görüntüsü” olduğuna yönelik Hegelci kavramsallaştırmayı reddetmiştir. Ona göre devlet, kamu için hareket eden bağımsız bir kamusal güç değildir; esasen devlet, mülkiyet sahibi kişilerin ayrıcalıklarının sürdürmeye çalışan, uzlaştırılmaz durumdaki sınıf karşıtıklarının bir ürünüdür⁷⁵. Yani; devlet sivil toplumdaki çatışmaların yansımasıdır. Bu, Hegel’in devletin evrensellik iddiasını çürütmektedir. Bu çözümlenme, hem sivil topluma hem de devlete yönelik bir eleştiri niteliğindedir.

Marx’a göre sivil toplumda sınıfsal karşıtıklar ve bölünme eğilimleri var oldukça, devletin evrenselliği temsil ettiğini söylemek *mistifikasyona* katkı sağlayacaktır, Hegel’in kuramsal modelindeki devletin evrenselliği temsil ettiğine ilişkin önermeler, gerçeği yansıtmaktan uzaktır. Çünkü, devletin kendine muhatap aldığı özne artık yurttaş değil, doğal insan olarak burjuvadır⁷⁶.

Marx’ta devlet ile sivil toplum arasındaki ilişki, diyalektik bir ilişki olarak kavranır. Diyalektik ilişkinin sonucu olarak; ikiliği oluşturan öğelerden biri kalkınca, karşıt diğer öğe de ortadan kalkar. Devlet-sivil toplum ikiliğini aşmak için, sivil toplumun sınıflı yapısının ortadan kaldırılması gerekir. Sivil toplum çözümlenince, bunun koşulladığı devlet de ortadan kalkacaktır. Marx, sivil toplum-devlet ikiliğinin aşılmasında, sivil toplum içindeki özneye vurgu yapar. Bu özne; Hegel’in projesinden dışlanan proletaryadır. Marx’ın proletaryaya yaptığı vurgu, Hegel’in sivil toplumun kaçınılmaz bir sorunu olarak gördüğü ve çözümsüz bıraktığı yoksulluk sorununa verilmiş yanıt olarak da okunabilir⁷⁷. Çünkü Marx, yoksulluğun kapitalist ilişkilerin doğasından kaynaklandığını ve bu sorunun da tarihsel özne olarak gördüğü proletaryanın etkinliğiyle çözüme kavuşturulacağını düşünür⁷⁸.

Marx’a göre proletarya, sivil toplumun ona sunabileceği herhangi bir şeye sahip olmayan; insanlığı ve esenliği mevcut toplumun ve onun sınıf yapısının radikal biçimde reddi ile ancak telafi edilebilecek olan bir sınıftır. Proletaryanın özgürleşmesi; sivil toplumun bütünüyle reddi ile mümkün olacak ve böylece toplumsal düzen özgürleşecektir⁷⁹. Bu aynı zamanda;

⁷⁵Femia, s.46.

⁷⁶Yetiş, s.46.

⁷⁷Yetiş, s.62.

⁷⁸Yetiş, s.40.

⁷⁹Nanette Funk, “Socialism and Democracy”, Socialism and Democracy, 3:1, 1989, s.86 vd.

demokrasi kavramına karşılık gelir. Çünkü böylece egemenlik ilişkileri ortadan kalkar ve devlet ile sivil toplum arasındaki yabancılaşma aşılır⁸⁰.

Sonuç olarak; Marx'ın sivil toplum eleştirisinin sınıfsal bir eleştiri olduğu ve devlet-sivil toplum ikiliğinin aşılmasına yönelik köktenci önermeler içerdiğini söylenebilir.

SONUÇ

Sivil toplum ve devlet ikiliği, modern döneme aittir. Sivil toplum kavramının tarihselliğine bakıldığında, kavrama farklı zamanlarda ve farklı ekollerde değişik anlamlar yüklendiği görülür.

Kavram, Antik Yunan'da politik varoluşu ifade etmekte ve bu da politik devlete karşılık gelmektedir. Roma'daysa, özel hukukun ortaya çıkmasıyla birlikte farklılaşma görülür. Bu fark, haklar nosyonunun gelişmeye başlamasıyla birlikte nüve halinde de olsa kamusal ve özel alan ayrımının ortaya çıkmasıdır. Sözleşmecî düşünürlerdeyse sivil toplum, doğa durumunun karşıtı olarak kurgulanmıştır. Ama sivil toplum, devletten ayrı düşünülmez.

Sivil toplum ve devlet ayrımı en belirgin biçimiyle, klasik ekonomi politikçilerde görülür. Sivil toplum, devletten ayrı bir alandır ve bir gelişkinlik ölçüsüdür. İnsanlık tarihi değişik aşamalardan geçerek kapitalist topluma ulaşmıştır. Varılan nihai ve ileri aşama, kapitalist toplumdur. Bu toplumlar sivil toplumun geliştiği modern toplumlarken; sivil toplumun gelişmediği toplumlar geri ve despotik toplumlar olarak nitelendirilir. Bu anlatıda ekonomik bir kategori olarak ortaya çıkan sivil toplum alanı belirleyicilik kazanır ve siyaset karşısında ayrıcalıklı bir konum kazanır. Sivil toplum alanı, egoist bireylerin çıkarlarını maksimize etmeye çalıştıkları bir alandır. Devlet, bu alana müdahale etmeyecek sadece güvenliği sağlayacak, hakları ve özgürlükleri güvenceye alacaktır.

Sivil topluma yönelik eleştirel bakış, Hegel'de ve Marx'ta görülür. Her iki düşünür için de sivil toplum, moderniteye ait bir kavramdır. Ve iki düşünür de bu alanın yarattığı sorunların ve çatışmacı doğasının farkındadır. Ancak eleştiriler, farklı argümanlarla temellendirilir ve bu da kurguları, çözüm projelerini farklılaştırır.

Hegel, modernde etik yaşam projesinin nasıl kurulacağıyla ilgilenir. Sivil toplum bencil bireylerin alanıdır ve yozlaşma görünümüleri sergiler. Onun için

⁸⁰Draper, 1977, s.86.

bu alana müdahale edilmelidir. Bu alana müdahale edecek aktör devlettir. Sivil toplumun varlık güvencesi devlete bağlanır ve sivil toplum devlete bağımlı kılınır. Ve devlet, Hegel'in etik yaşam projesinin en üstünde yer alır. Böylece devlete belirleyicilik vasfı yüklenir.

Düşünür sivil toplumdan devlete geçişi sağlamak için dolayım kurumları getirir. Ancak; dolayım kurumlarında (dolayısıyla da sivil toplumda) yer almanın koşullara bağlanması, yoksulların etik yaşam projesinin dışında bırakılmasını sonuçlar.

Marx, bu dışlayıcılığı, “*sivil toplum içinde yer alıp da sivil toplumda olmayanlar*” ifadesiyle yerer. Hegel'in projesinde yer almayan yoksullar, Marx'ın projesinde önem kazanır. Hegel'in projesi evrenselci söylemine karşın, paradoksal bir şekilde evrenselliği dışlayan, kısmi bir kurguya dönüşür. Kuşatıcı olmayan bu etik yaşam projesinde yer alacak olanlar, sadece mülk sahibi sınıflardır. Zaten; Hegel, sivil toplumdaki çatışmaları mülk sahibi sınıflarla-mülsüzler arasında görmez. Bu alana ilişkin çelişkiler, mülk sahibi sınıflara ilişkin çelişkiler olarak görülür. Marx, bu noktada da Hegel'i yadsır.

Marx'ın anlatısı, klasik ekonomi politikçilerin ve Hegel'in eleştirisi üstünden yükselir. Marx, devletin belirleyiciliğini yadsır ve onun anlatısında sivil toplum belirleyicilik kazanır. Devletin, sivil toplumdaki sınıf çatışmaları tarafından belirlendiğinin söylenmesi, Hegel'in evrensel devlet kavramsallaştırmasının reddi anlamına gelir.

Hegel'e göre bencillik alanı olarak tanımlanan sivil toplum ancak devletle aşılrken, Marx sivil toplumun kendi içindeki dinamiklerle aşılaacağını söyler. Bunu gerçekleştirecek olan aktör, “*sivil toplum içinde yer alıp da sivil toplumda olmayanlar*” diye isimlendirdiği proletaryadır. Hegel'in sivil toplumun kaçınılmaz ve çözülemeyecek sorunu olarak gördüğü yoksulluk, Marx'ın anlatısında öne çıkar. Marx, Hegel'in çözümsüz bıraktığı yoksulluk sorununa odaklanır. Onun projesi aynı zamanda yoksulların kurtuluşuyla ilgili bir projedir.

Marx, sivil toplum ve devlet ilişkisini diyalektik bir biçimde kavrar. Buna göre sivil toplum ve devlet ilişkisinde ikiliği oluşturan öğelerden birinin kalkmasıyla, diğer öğe de ortadan kalkar. Yani sivil toplum ortadan kalkınca devlet de aşılacaktır. Bu ikiliğin aşılması; sınıfsal yapının ortadan kalkması, yabancılaşmanın aşılması ve özgürleşme anlamına gelir. Bu anlamda bütüncül bir kurtuluş projesine ve demokrasiye karşılık geldiği söylenebilir.

KAYNAKÇA

- ANJUM, Tanvir, “Historical Trajectory of the Development of the Concept of Civil Society in Europe: From Aristotle to Gramsci”, Journal of Political Studies, Vol. 1, Issue 2, 2010, s.147-155.
- AVİNERİ, Shlomo, Hegel’s Theory of the Modern State, Cambridge: Cambridge University Press., 1972.
- BARTONEK, Anders, “Abstract Labour Against Capitalism? Hegel’s Concept of Labour in Between Civil Society and the State”, Culture Unbound, Journal of Current Research, Volume:6, 2014, s.115-118.
- BAYRAMOĞLU, Sonay, “Küreselleşmenin Yeni Siyasal İktidar Modeli: Yönetişim”, Praksis Dergisi, S.7, 2002, s.88.
- CHANDHOKE, Neera., State and Civil Society: Explorations in Political Theory, London: Sage, 1995.
- COHEN, Jean L. Class and Civil Society: The Limits of Marxian Critical Theory, Amherst: University of Massachusetts Press, 1982.
- DEMİR, Gökhan - ÖZTOĞAY, Dünya Ahtem, “Hegel ve Marx’ta Sivil Toplum”, Doğu Batı, 2011, s.115-117.
- DRAPER, Hal, “Marx On Democratic Forms Of Government”, Socialist Register, Vol.11, 1974, s.115.
- DRAPER, Hal, Karl Marx’s Theory of Revolution, Vol.I: “State and Bureaucracy,” New York: Monthly Review Press, 1977, s.86-87.
- EHRENBERG, John, Civil Society: The Critical History of an Idea, New York: New York Univ. Press, 1999.
- FEMİA, Joseph V., Marxism and Democracy, Clarendon Press-Oxford, 1993.
- FUNK, Nanette, “Socialism and Democracy”, Socialism and Democracy, 3:1, 1989, s.86 vd.
- GOONEWARDEN, Kanishka- RANKİN, Katharine N., “The Desire Called Civil Society: A Contribution to the Critique of a Bourgeois Category”, Planning Theory, Vol 3(2), 2004, s.123.
- GÜL, Songül Sallan, Sosyal Devlet Bitti, Yaşamın Piyasa! Yeni Liberalizm ve Muhafazakarlık Kıskaçında Refah Devleti, 1.Baskı, İstanbul: Etik Yayınları, 2004.
- HALİFEOĞLU, Melek-YETİŞ, Mehmet, “Gramsci, Sivil Toplum-Devlet İkilği ve Kuramsal Kökenler”, Mülkiye Dergisi, 37(1), 2013, s.170-174.

- HEGEL, G.W.F., Hukuk Felsefesinin Prensipleri, Çev: Cenap Karakaya, 2.Baskı, İstanbul: Sosyal Yayınları, 2004.
- KALDOR, Mary, “The idea of global civil society”, International Affairs 79, 3, 2003, s.584.
- KAYNAR, Mete Kaan, “Sivil Toplumun Kavramsal Tarihi ve Sivil Toplumla İlgili Güncel Tartışmalar”, H.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, Cilt 23, Sayı 1, 2005, s.348.
- KEANE, John “Despotizm ve Demokrasi”, Sivil Toplum ve Devlet Avrupa’da Yeni Yaklaşımlar, Derleyen: John Keane, Ed: Savaş Köse, Çev: Levent Köker, Ahmet Çiğdem, Mehmet Küçük, Erkan Akın, Aksu Bora, Ayşe Nur, 1.Baskı, Ankara: Yedi Kıta Yayınları, 2004, s.68.
- MARX, Karl, Hegel’in Hukuk Felsefesinin Eleştirisi, Çev: Kenan Somer, 1.Baskı, Ankara: Sol Yayınları, 1997.
- MARX, Karl- ENGELS, F., Alman İdeolojisi, Feuerbach, Çev: Sevim Belli, 3.Baskı, Ankara:Sol Yayınları, 1992.
- MARX, Karl, Yahudi Sorunu, Çev: Niyazi Berkes, 1.Baskı, Ankara: Sol Yayınları, 1997.
- SAVRAN, Gülnur Acar, Sivil Toplum ve Ötesi Rousseau, Hegel, Marx, 3.Baskı, İstanbul: Belge Yayınları, 2013.
- WOOD, Ellen Meiksins, “The Uses and Abuses of Civil Society”, Socialist Register, Eds. Ralph Miliband, Leo Panitch, John Saville, London: Merlin Press, 1990, Vol 26, 1990, s.61.
- YETİŞ, Mehmet, “Marx ve Sivil Toplum”, Praksis, Sayı:10, 2003, s.37-52.